

VELJAVNOST OPOROKE Z VIDIKA OBLIČNOSTNIH ZAHTEV

Petra Lamovec Hren,

*magistrica prava, študentka doktorskega študija na Pravni fakulteti Univerze
v Ljubljani*

1. UVOD

Oporočna svoboda je eno temeljnih načel dednega prava, ki zapustniku zagotavlja, da določi dediče in razdeli večino premoženje tako, kot to sam želi, ne glede na zakoniti dedni red.¹ Vendar pa mora pri tem upoštevati določena pravila glede vsebine oporočnih razpolaganj in obličnostnih zahtev, ki jih določajo zakoni.² Če te zahteve niso spoštovane, je oporoka lahko neveljavna.

Oblika oporoke je pomembna, saj v ZD velja pravilo *forma ad valorem*, po katerem je izpolnjevanje obličnostnih zahtev pogoj za veljavnost oporoke.³ Nekatere države zagovarjajo milejši pristop k presoji veljavnosti oporok in dovoljujejo, da je oporoka lahko veljavna kljub svoji nepopolni obliki. S tem namenom so v svoje pravne rede sprejele pravila, ki sodišču omogočajo, da obdrži v veljavi oporoko, ki sicer ne sledi obličnostnim zahtevam, vendar pa v svojem bistvu brez upravičenega dvoma odraža pravo voljo zapustnika. V prispevku bom predstavila doktrini, ki sta se razvili v državah, ki pripadajo sistemu *common law*. Osredinila se bom predvsem na analizo vprašanja, kako dovoljujeta spregled obličnostnih nedoslednosti in s tem utrjujeta pot k uresničitvi oporočiteljeve volje. Pri predstavitvi konkretnih primerov se bom osredinila predvsem na tiste, pri katerih je bila veljavnost oporoke vprašljiva zaradi izbire medija, na katerega je bila zapisana. Primeri namreč kažejo relativno naklonjenost sodišč,

¹ A. A. Golling-Sledge, nav. delo, str. 145; V. Rangan, nav. delo, str. 1790.

² V slovenskem pravu to urejata Zakon o dedovanju (ZD, Uradni list SRS, št. 15/76, 23/78, Uradni list RS, št. 13/94 – ZN, 40/94 – odl. US, 117/00 – odl. US, 67/01, 83/01 – OZ, 73/04 – ZN-C, 31/13 – odl. US, 63/16 in Zakon o notariatu (ZN), Ur. l. RS, št. št. 2/07 – uradno prečiščeno besedilo, 33/07 – ZSReg-B, 45/08, 91/13, 189/20 – ZFRO).

³ K. Zupančič in V. Žnidaršič Skubic, nav. delo, str. 122.

da ohranijo oporoko v veljavi, čeprav niso zapisane na papirju oziroma imajo druge pomanjkljivosti v zvezi z obličnostnimi zahtevami.

Razmišljanje, ki postavlja v ospredje oporočiteljevo voljo, ponuja priložnost, da postane ključni element pri presoji oporoke njen avtor oziroma njegova volja. Drugače je v kontinentalnem pravnem sistemu, ki takih ali podobnih doktrin ne pozna in vztraja pri pristopu, da je veljavna le tista oporoka, ki se sklada z zakonsko določenimi obličnostnimi zahtevami.

2. POMEN OBLIČNOSTNIH ZAHTEV

Oporoka velja za enega najbolj togih pravnih institutov.⁴ Že od nekdaj je bila pri oporoki za njeno veljavnost bolj kot vsebina pomembna oblika.⁵ Zapustnik ima na voljo *numerus clausus* oblik oporok, med katerimi lahko izbira.⁶ Pri izbiri je vezan s pravili, ki povedo, katera oblika je v določenih primerih dopustna in katera ne. Na primer, oporočitelj lahko oporoko napiše lastnoročno in jo podpiše. Če jo napiše druga oseba, ne zadostuje samo podpis oporočitelja, ampak se morata v primeru pisne oporoke pred pričami na oporoko podpisati dve oporočni priči.⁷

Obličnostne zahteve so pomembne zaradi izpolnjevanja ciljev, ki jih oblikujejo štiri ključne obličnostne funkcije: dokazna, usmerjevalna, svečanostna in varovalna.⁸ Dokazna vloga obličnostnih zahtev je v zagotovitvi zanesljivega dokaza o obstoju in vsebini oporoke. Z usmerjevalno funkcijo se želi doseči določena stopnja tipizacije oporoke, ki sodišču ne bi povzročala dvomov, kaj je zapustnik z obravnavanim zapisom želel sporočiti. Svečanostna vloga obličnosti preprečuje, da bi oporoka nastala kot rezultat hipne odločitve, saj želi zagotoviti tehtno in premišljeno testiranje zapustnika. Cilj določb, ki imajo varovalno vlogo, pa je, da oporoka odseva pravo oporočiteljevo voljo in pri njeni sestavi ne pride do morebitnih zlorab.⁹ Smisel obličnostnih funkcij ni oteževanje postopka, ampak varstvo zapustnika in zmanjševanje možnosti napačne interpretacije oporoke. Varnostni mehanizmi v obliki obličnostnih zahtev

⁴ D. Klasiček, nav. delo, str. 31.

⁵ Vsebina oporoke je pomembna v smislu, da oporočitelj upošteva nujne dediče, razpolaga le s premoženjem, katerega lastnik je on, ne vključi nemogočih ali nemoralnih pogojev in podobno. J. K. Grant, nav. delo, str. 122.

⁶ M. Załucki, nav. delo, str. 22.

⁷ ZD, 63. in 64. člen.

⁸ J. H. Langbein, nav. delo (1975), str. 491–497.

⁹ Prav tam.

pomagajo zagotoviti, da oporoka izkazuje pravo in resnično voljo oporočitelja zato, da njena interpretacija ne bi vzbujala dvomov ali negotovosti.¹⁰

Vendar pa je zaradi njih sestava oporoke, zlasti za prava nevešče zapustnike, lahko precej zahtevna naloga.¹¹

Veljavnost oporoke je odvisna od njene skladnosti z zakonskimi zahtevami in od dopustnosti odstopanja od teh zahtev.¹² Pravilo, na katerem temeljijo ureditve večine držav, izhaja iz doktrine stroge skladnosti (angl. *strict compliance*) zapisa oporoke z obličnostnimi zahtevami.¹³ To pomeni, da mora biti oporoka sestavljena natančno v taki obliki in na način, kot to predpisuje zakon, saj vsakršen odstop od pravil vodi v njeno neveljavnost. Zahteva po strogi skladnosti lahko pripelje do rezultata, ko je oporočiteljeva volja sicer zelo jasna in nedvoumna, vendar pa se zaradi napake v obličnosti ne more upoštevati.¹⁴ Teža napake ne vpliva na presojo veljavnosti oporoke. Tako strog pristop k presoji veljavnosti oporok povzroča, da ima spoštovanje obličnostnih pravil nesorazmerno težo nasproti oporočiteljevi volji. Zato bi bilo smiselno premisliti, ali razmere dopuščajo in spodbujajo k opustitvi toge drže in poudarjajo večji pomen oporočiteljeve volje. V tem primeru bi zakonodajalec, če bi ocenil, da je v določenem obsegu to ravnanje varno in zanesljivo, lahko opustil nekatere obličnostne zahteve in sodiščem omogočil, da preprečijo neveljavnost oporoke zaradi manjših spodrsrljajev oziroma tehničnih napak oporočitelja.¹⁵ K vnovičnemu premisleku o pomenu in teži oporočiteljeve prave volje v primerjavi z obličnostnimi zahtevami nagovarjajo tudi primeri iz prakse.¹⁶

3. SPREMEMBE NA PODROČJU OBLIČNOSTNIH ZAHTEV

Nekatere države imajo uzakonjena posebna pravila, ki pod določenimi pogoji dopuščajo odstop od obličnostnih zahtev: prva možnost je uporaba doktrine neškodljive napake (angl. *doctrine of harmless error*), druga pa doktrina znatne

¹⁰ Ker je oporočitelj v trenutku, ko se oporoka presoja, mrtev in posledično ne more pojasniti, ali je predloženi dokument res njegova oporoka in kaj je želel z njo urediti, se lahko ta pomanjkljivost odpravi z uvedbo zahtev, kako mora biti zapis sestavljen, da bo učinkoval. Prav tam, str. 492.

¹¹ R. K. Weisbord, nav. delo, str. 907.

¹² P. T. Wendel, nav. delo, str. 339.

¹³ Prav tam, str. 340; J. H. Langbein, nav. delo (2017), str. 2.

¹⁴ N. M. Banta, nav. delo, str. 558.

¹⁵ A. Hirsch, nav. delo (1996), str. 1068.

¹⁶ M. Glover, nav. delo (2012), str. 171

skladnosti (angl. *doctrine of substantial compliance*).¹⁷ Obe doktrini dovoljujeta spregled nekaterih napak, ki jih zapustnik napravi pri sestavi oporoke, in delujeta v smeri, da se oporoka kljub tem nepravilnostim ohrani v veljavi.¹⁸

3.1. Razvoj izjem od pravila stroge skladnosti

Izrael je kot prva država na svetu leta 1965 uzakonil možnost odstopa od strogih obličnostnih zahtev, ki se zahtevajo za veljavnost oporoke.¹⁹ Sprejeto pravilo je dovoljevalo sodišču, da lahko pod določenimi pogoji šteje oporoko za veljavno, čeprav ima slednja posamezne pomanjkljivosti in ne izpolnjuje vseh predpisanih obličnostnih pogojev, ki se zahtevajo za posamezno obliko oporoke.²⁰ Ne da bi poznali izraelsko ureditev, so desetletje pozneje podobno ugotovili tudi v Avstraliji.²¹ Leta 1975 je Južna Avstralija v dednopravni zakon umestila novo določbo, s katero je sodiščem podelila pristojnost, da pod določenimi pogoji lahko odstopijo od zahteve po strogem izpolnjevanju obličnostnih zahtev.²² Istega leta je Langbein objavil prispevek, v katerem je zavzel stališče, da se sodišča ne smejo opirati samo na ozko jezikovno razlago dednopravnih določb, ampak jih morajo uporabljati v skladu z namenom, s katerim so bile oblikovane. Poudaril je, da je bolj kot oblika pomembno, ali je iz oporoke mogoče razbrati oporočiteljev namen.²³

Vendar pa doktrina znatne skladnosti ni uresničila pričakovanj, saj so avstralska sodišča še naprej ravnala precej konservativno in le v zelo ozkem delu dovoljevala odstopa od obličnosti. Pretežno izpolnjevanje obličnostnih zahtev je bilo v praksi pojmovano podobno kot popolna skladnost oporoke s predpisi, zato so tako strogo presojo prestale le redke nepravilno sestavljene oporoke. Doktrina znatne skladnosti zato ni izpolnila pričakovanj teoretikov, da bi se s pomočjo doktrinarne izjeme naredil korak v smeri večjega upoštevanja oporočiteljeve prave volje.²⁴

¹⁷ J. H. Langbein, nav. delo (1987), str. 1.

¹⁸ P. Hall, nav. delo, str. 343; Lester, nav. delo, str. 578–579.

¹⁹ S. Flaks, nav. delo, str. 28.

²⁰ Prav tam. J. H. Langbein, nav. delo (1987), str. 48.

²¹ Prav tam, str. 48.

²² Prav tam, str. 1, 9 in 42.

²³ J. H. Langbein, nav. delo (1975).

²⁴ V zadevi *McIlroy* je sodišče v Queenslandu leta 1984 prvič uporabilo doktrino znatne skladnosti. Obetov po spremembah je bilo konec naslednje leto, ko so sodišča v treh primerih razsodila, da je oporoka neveljavna kljub manjšim napakam glede prisotnosti in podpisovanja prič. J. H. Langbein, nav. delo (1987), str. 42–43; Hall, nav. delo, str. 345; S. Flaks, nav. delo, str. 30–31.

Langbein je zato leta 1987 na podlagi analize obeh doktrin in izkušenj iz Avstralije spremenil svoje stališče²⁵ in predlagal še liberalnejši pristop k obravnavi oporok, ki ne izpolnjujejo vseh obličnostnih zahtev.²⁶ Ta doktrina je bila predstavljena kot doktrina neškodljive napake in je bila pozneje tudi vključena v ameriški vzorčni zakon, imenovan *Uniform Probate Code* (UPC).²⁷ Kljub prizadevanjem za njen uspeh jo je v ZDA v svoje ureditve v celoti ali deloma sprejelo le 11 ameriških zveznih držav.²⁸ Na podlagi pozitivnih mnenj pravnih teoretikov in zgleda iz prakse so Južni Avstraliji, ki je uzakonila doktrino neškodljive napake, sledile še preostale avstralske zvezne države, večinski del Kanade, Nova Zelandija in Južnoafriška republika.²⁹

3.2. Doktrina znatne skladnosti

V skladu z naslovno doktrino se oporoke lahko šteje za skladno s predpisi, če od zakonskih zahtev odstopa le neznatno. Oporoka mora jasno in prepričljivo izkazovati oporočiteljev namen, da želi napraviti oporočo, in biti sestavljena v obliki, ki zadovoljivo izpolnjuje cilje avtentičnosti, varnosti in premissljenosti, ki jih tudi sicer zasledujejo obličnostne funkcije.³⁰

Katera napaka je po presoji sodišča še sprejemljiva, je odvisno od konkretnega primera in tega, kako strogo si sodišče razlaga pojem neznatnosti. Bistveno je, da izkazuje oporočiteljev namen in da izpolnjuje predpisane zahteve v takem obsegu, da je namen, ki ga imajo obličnostne funkcije.³¹ Kljub izpolnjevanju teh zahtev pa ni gotovo, da bo oporoke veljavna. V zadevi *Mahlo v. Hehir* je sodišče sicer priznalo, da ne dvomi o oporočiteljevi oporočni volji, ki je bila

²⁵ Menil je, da je pojem tradicionalnega dednega prava in stroge skladnosti presežen. Treba je slediti napredku in dedno pravo sanirati krivic, ki jih lahko povzročijo pretoga pravila, ter sodiščem dati orodje, s katerim bo lahko upoštevalo tudi oporočo, ki bo nekoliko odstopala od obličnostnih zahtev. J. H. Langbein, nav. delo (1987), str. 6–7.

²⁶ Prav tam, str. 6–7. R. H. Sitkoff in J. Dukeminier, nav. delo, str. 174; S. Flaks, nav. delo, str. 30–31.

²⁷ <<https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=35a4e3e3-de91-4527-aeec-26b1fc41b1c3>> (26. 10. 2021).

²⁸ D. Horton in R. K. Weisbord, nav. delo, str. 24; R. H. Sitkoff in J. Dukeminier, nav. delo, str. 176. Doktrina bi po mnenju Flaks lahko predstavljala elegantno rešitev za omilitve nekaterih skrajnih primerov doktrine stroge skladnosti, hkrati pa bi prišlo do dodelitve omejene pristojnosti sodišč glede spregleda nepravilnosti. S. Flaks, nav. delo, str. 29.

²⁹ R. H. Sitkoff in J. Dukeminier, nav. delo, str. 176; D. Horton, nav. delo (2018), str. 2032.

³⁰ J. H. Langbein, nav. delo (1975), str. 513.

³¹ P. Hall, nav. delo, str. 344.

povsem jasno izkazana, vendar pa je zavrnilo veljavnost oporoke, saj je zapustnik vedel, da bi moral zapis natisniti in podpisati, če bi želel, da učinkuje.³²

Kot izhaja že iz imena doktrine, mora iti za skladnost pretežnega dela oporoke. To pomeni, da so praviloma dovoljena le manjša odstopanja. Med take primere se je na primer štela oporoka, pri kateri podpis ni bil na koncu besedila, ampak je bil na drugem mestu istega dokumenta.³³ Lester ugotavlja, da so sodišča danes še vedno stroga pri presoji znatne skladnosti, čeprav manj, kot so bila v preteklosti. Tako so se v praksi že pojavili primeri, ko so sodišča prisotnost samo ene priče namesto dveh in druge oblike neprimerne prisotnosti, kamor bi spadala, na primer nesočasna prisotnost prič, štela za zadovoljivo izpolnjevanje obličnostnih zahtev in s tem oporoko štela za veljavno.³⁴ Odsotnost podpisa je po doktrini znatne skladnosti praviloma neopravičljiva napaka, čeprav so se v praksi že pojavili primeri, ko je bila veljavna tudi nepodpisana oporoka, glede prisotnosti prič doktrina strpnejša.³⁵ Kljub večji ohlapnosti doktrine in njenemu napredku pri širitvi primerov, v katerih se je uporabila, pa njeni kritiki menijo, da bi bil učinkovitejši način in hitrejši napredek, če bi pravilo zamenjali z doktrino neškodljive napake.³⁶ Zvezne države, na primer Queensland, tako opuščajo doktrino znatne skladnost in se raje odločajo za model, ki temelji na liberalnejši presoji obličnostnih pomanjkljivosti in je predstavljen v naslednjem razdelku.³⁷

3.3. Doktrina neškodljive napake

Doktrina neškodljive napake učinkuje podobno kot doktrina znatne skladnosti, vendar je milejša pri presoji veljavnosti oporoke. Zahteva se, da je izkazan jasen in prepričljiv dokaz, ki kaže oporočiteljev namen, da je dokument štel za svojo oporoko. Dodatni pogoj, ki je postavljen pri doktrini znatne skladnosti glede zadostne skladnosti z obličnostnimi zahtevami se v primeru pravila neškodljive napake ne zahteva. Sodišče lahko šteje oporoko za veljavno, če po izvedenem dokaznem postopku verjame, da je oporočitelj obravnavani dokument štel za svojo oporoko.³⁸ Bolj kot sama oblika je namreč pomembno, ali je iz oporoke mogoče razbrati oporočiteljevo voljo. Če je ta element sporen in ni gotovo, kaj je oporočitelj želel storiti z oporoko, je doktrina neškodljive napake

³² *Mahlo v Hehir* [2011] QSC 243 z dne 19. avgusta 2011.

³³ K. R. Guzman, nav. delo, str. 557.

³⁴ S. Lester, nav. delo, str. 599.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam.

³⁷ D. Horton, nav. delo (2019), str. 1649; in M. Glover, nav. delo (2014), str. 645 in 648.

³⁸ R. H. Sitkoff in J. Dukeminier, nav. delo, str. 174.

neuporabljiva, saj manjka temelj, na katerem bi doktrina lahko gradila svojo argumentacijo o pomenu oporočiteljeve volje.³⁹

Način urejanja doktrine neškodljive napake v UPC temelji na avstralski ureditvi, vendar pa so med avstralsko in ameriško ureditvijo tri pomembne razlike.⁴⁰ V Avstraliji so institut poimenovali kot tako imenovano pristojnost sodišča, ki lahko dovoli, da dokument shaja brez nečesa (angl. *dispensing power*), v ZDA pa se imenuje doktrina neškodljive napake. Druga razlika je, da se v avstralski ureditvi doktrina nanaša le na sestavo oporoke, v UPC pa se določbe nanašajo tudi na napake, ki nastanejo pri preklicu oporoke. Tretja razlika je v dokaznem standardu, ki je v UPC višji.⁴¹ Poleg tega je v UPC vključena posebna varovalka, ki določa, da se s pravilom neškodljive napake ne more sanirati kakršnakoli napaka, ampak mora oporočni zapis obstajati v obliki dokumenta. Od te zahteve ni mogoče odstopiti. Uporaba omenjene doktrine tako ne pride v poštev v primeru ustne oporoke, ker se ustna izpoved ne šteje za dokument.⁴²

Iz zadeve *Estate of Anton Jr.*⁴³ je razvidno, da se doktrina lahko uporabi tudi takrat, ko ne manjkajo samo podpisi prič, ampak tudi podpis oporočitelja. V tej zadevi je oporočitelj svojemu odvetniku naročil, naj mu sestavi oporoko, in se po pregledu osnutka dogovoril, da jo pride podpisati, vendar je umrl nekaj ur pred dogovorjenim srečanjem. Dokument je bil sestavljen v pisni obliki, vendar ni bil podpisan, prav tako pri njem niso kakorkoli sodelovale priče. Kljub tem pomanjkljivostim ga je sodišče štelo za veljavno oporoko. Sodišče je svojo odločitev utemeljilo s tem, da je oporočitelj poslani osnutek že prej prebral in ga potrdil, dogovorjen je bil le še za zaključno podpisovanje. Zato sodišče ni imelo dvomov, da je zapustnik za dokument želel, da učinkuje kot njegova poslednja volja in je ob uporabi določb neškodljive napake oporoko štelo za veljavno.⁴⁴

Prizadevanja za uveljavitev doktrine neškodljive napake so v ZDA, kljub njenemu obstoju v UPC, ostala neuspešna, saj jo je v svoje ureditve v celoti ali deloma sprejelo le 11 ameriških zveznih držav.⁴⁵ Južni Avstraliji so poleg ZDA

³⁹ D. Horton, nav. delo (2015), str. 1140.

⁴⁰ J. H. Langbein, nav. delo (2017), str. 5; in P. Hall, nav. delo, str. 345.

⁴¹ Namesto dokaznega standarda, da sodišče »nima razumnega dvoma« v oporočiteljevo voljo in veljavnost oporoke, so se raje odločili za standard, po katerem mora obstajati jasen in prepričljiv dokaz, da je oporočitelj za predmetni zapis želel, da se šteje za njegovo poslednjo voljo. J. H. Langbein, nav. delo (2017), str. 5–6.

⁴² J. H. Langbein, nav. delo (1987), str. 52; J. H. Langbein, nav. delo (2017), str. 5–6; in P. Hall, nav. delo, str. 345.

⁴³ *Estate of Anton Jr.*, No. BER-P-335-15, 2015 WL 6085394 (N.J. Super. Ct. Ch. Div.) z dne 6. oktobra 2015.

⁴⁴ D. Horton in R. K. Weisbord, nav. delo, str. 25–26.

⁴⁵ Prav tam, str. 24; in R. H. Sitkoff in J. Dukeminier, nav. delo, str. 176.

sledile še preostale avstralske zvezne države, večinski del Kanade, Nova Zelandija in Južnoafriška republika.⁴⁶

Države, ki ne želijo sprostiti obličnostnih pravil, imajo pa nekatere zadržke glede doslednega upoštevanja stroge skladnosti, se lahko odločijo za spregled le nekaterih zahtev.⁴⁷ Kalifornija, Ohio, Virginija in Kolorado tako tolerirajo le posamezne neškodljive napake. Njihov pristop so poimenovali doktrina delne neškodljive napake (angl. *doctrine of partial harmless error*), ki je podvrsta doktrine neškodljive napake. V skladu s slednjo sta tako pisna oblika kot tudi oporočiteljev podpis temeljni komponenti oporoke in jih ni dopustno izpustiti. Če le ena od njiju manjka, je oporoka neveljavna.⁴⁸ Priče imajo manjšo dokazno in varovalno funkcijo, zato je napako glede njih lažje spregledati.⁴⁹ Napaka v zvezi s pričami, ki jo tolerira doktrina delne neškodljive napake, se lahko nanaša na njihovo (sočasno) prisotnost ali način podpisovanja oporoke. Tudi če pri sestavi oporoke ni prisotna nobena priča, niti je nobena ne podpiše, je oporoka lahko veljavna, če je mogoče dokazati, da je oporočitelj oporoko sestavil z namenom, da učinkuje kot oporoka.⁵⁰

Kako obravnavati odsotnost prič v postopku sestave oporoke, ki jo dovoljuje pravilo delne neškodljive napake, nazorno prikazuje zadeva *Estate of Stoker*.⁵¹ V njej je oporočitelj leta 1997 sestavil prvo oporoko, ki je izpolnjevala vse obličnostne zahteve. Nato je leta 2005 prijateljici narekoval novo oporoko in jo tudi podpisal, manjkali pa so podpisi prič. V sporu je sodišče presojalo, kako naj zaradi manjkajočih podpisov prič obravnava poznejšo oporoko. Po doktrini neškodljive napake se zapis lahko šteje za veljavno oporoko, če obstaja jasen in prepričljiv dokaz, da ga je oporočitelj štel za oporoko. Sodišče je ugotovilo, da je iz besedila oporoke nedvomno razviden oporočiteljev namen. Temu v korist govorita tudi pričanji v zapuščinskem postopku zaslišanih prič, ki jima je zapustnik povedal, naj se v primeru njegove smrti upošteva njegova novejša oporoka. Sodišče je odsotnost podpisov prič, – ob upoštevanju vseh drugih dokazov – štelo za tako nepomembno napako, da je primer izpolnjeval merila pravila neškodljive napake in je oporoka obveljala.

⁴⁶ R. H. Sitkoff in J. Dukeminier, nav. delo, str. 176; in D. Horton, nav. delo (2018), str. 2032.

⁴⁷ D. Horton, nav. delo (2018), str. 2032–2033.

⁴⁸ Prav tam, str. 2063.

⁴⁹ J. H. Langbein, nav. delo (2017), str. 3–4.

⁵⁰ D. Horton in R. K. Weisbord, nav. delo, str. 25–26.

⁵¹ Estate of Stoker 193 Cal.App.4th 236 (Cal. Ct. App. 2011) z dne 4. aprila 2011.

3.4. Kritično vrednotenje doktrine znatne skladnosti in doktrine neškodljive napake

Analiza argumentov, ki zagovarjajo obstoj doktrin, prepričljivo kaže njihovo uporabnost pri ohranitvi veljavnosti oporok, ki iz določenih razlogov ne sledijo zakonskim zahtevam. Uporabo teh doktrin poleg Langbeina zagovarjajo avtorji, kot so Gary,⁵² Lester⁵³ in Flaks. Slednji meni, da sta obe obravnavani doktrini eleganten in preprost način omilitve nekaterih skrajnih primerov pravila stroge skladnosti. Sodiščem je zaupana odgovorna naloga, da lahko po natančni preučitvi vseh okoliščin uresničijo oporočiteljevo voljo in ravnajo tako, kot bi to narekoval občutek pravičnosti.⁵⁴ Možnost naknadne sanacije napak pri oporočnem razpolaganju pripomore k bolj življenjskim odločitvam.⁵⁵ Doktrini s tem pri oporočiteljih ustvarjata občutek varnosti, da si bodo sodišča kljub odstopanju od standardov, ki jih sicer zahtevajo dednopravni predpisi, prizadevala upoštevati njihovo voljo. Hkrati se pri dedicah odpravljajo frustracije, da ne bodo mogli dedovati, ker oporočitelj ni dosledno sledil vsem obličnostnim zahtevam, svojih napak pa ne more več popraviti.⁵⁶

Na drugi strani se doktrini soočata z zadržanostjo zakonodajalcev do njune uzakonitve, ki izvira iz negotovosti in strahu pred neželenimi posledicami.⁵⁷ Pravilo stroge skladnosti resda deluje togo in lahko pripelje do odločitev, ki delujejo nepravilno, vendar so po drugi strani te predvidljive.⁵⁸ Take gotovosti pri možnosti uporabe ene od predstavljenih izjem ni. Veljavnost oporoke postane odvisna od presoje sodišča, kako okoliščine primera subsumira pod zakonske norme, in od razumevanja nekaterih ključnih pojmov. Če je na primer v eni zadevi odsotnost podpisa ali ene priče sprejemljiva in je sodišče pri tem uporabilo eno od doktrin, stranka nima nobenega zagotovila, da bo odločitev enaka tudi v drugi, primerljivi zadevi.⁵⁹ Ohlapnejša presoja veljavnosti oporoke lah-

⁵² S. N. Gary, nav. delo, str. 47.

⁵³ Lester sicer podpira doktrino neškodljive napake, vendar pa meni, da bi bile pred tem potrebne nekatere izboljšave glede razlikovanja med napako in omahovanjem. S. Lester, nav. delo, str. 603 in 606.

⁵⁴ S. Flaks, nav. delo, str. 29.

⁵⁵ D. Horton in R. K. Weisbord, nav. delo, str. 25.

⁵⁶ M. Glover, nav. delo (2012), str. 173.

⁵⁷ D. Horton, nav. delo (2018), str. 2033.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Neenotna uporaba in razumevanje doktrine je razvidna iz sodne prakse v Oklahomi, ki pozna doktrino znatne skladnosti. Analiza primerov razkriva, da sodišča odstopajo od nje in ravnajo po svoje. Praviloma se doktrina sploh ne uporabi in se vsakršne pomanjkljivosti oporoke presojuje zelo strogo. V primerih, ko so sodišča dovolila odstop, pa so izbrala drugo pot in svoje odločitve raje kot na doktrinarni izjemi utemeljila s pomočjo širše razlage veljavnih predpisov. Vendar pa, paradoksalno, obstajajo tudi primeri, ko so

ko spodbuja oporočitelje, da namesto ob pomoči pravnih strokovnjakov sami sestavijo oporoko, saj dobijo vtis, da bo sodišče popravljalo njihove napake. Z zapustnikovo odklonitvijo pomoči pravno izobražene osebe ni nič narobe, vendar pa nepoznavanje prava sestavljavca vpliva na jasnost besedila in način izražanja, s tem pa se povečuje možnost napak in napačne razlage oporočiteljeve prave volje.⁶⁰ Poleg tega lahko manj tog pristop sodišč vpliva na nepazljivost in površnost zapustnika, kar pa ni namen predstavljenih doktrin.⁶¹ Če je meja, kaj je dovoljeno in kaj ne, zabrisana, lahko to spodbuja dediče, da, upajoč na ugodno sodno odločitev, kot oporoko predlagajo raznovrstne dokumente, ki na prvi pogled spominjajo na oporoko, vendar pa to dejansko niso. To lahko poveča število sodnih sporov,⁶² vpliva na dolgotrajnejše reševanje zapuščinskih postopkov in tako tudi na višje stroške postopkov.⁶³ Čeprav je analiza sodne prakse pokazala, da v državah, ki imajo uzakonjeno eno od predstavljenih doktrin, ni prišlo do velikega povečanja pripada zadev na sodišče, strahovi zakonodajalcev ostajajo in so zato do sprejemanja slednjih zadržani.⁶⁴

4. ELEKTRONSKA OPOROKA

Dedno pravo do moderne tehnologije pristopa zadržano, vendar pa se njenemu vplivu vse težje izogiba. Na področju oporočnega dedovanja je v povezavi s tem opazen naraščajoč trend uporabe različnih elektronskih naprav, ki jih zapustniki uporabijo pri sestavi oporoke. Sodišča se tako vse pogostejše ukvarjajo z vprašanji glede dopustnosti digitalizacije pri oporočnem razpolaganju in s tem povezane skladnosti elektronske oblike s predpisanimi obličnostnimi zahtevami.

bila sodišča v odločitvah celo bolj liberalna, kot to dopušča doktrina znatne skladnosti, in so se že približala doktrini neškodljive napake. Odločitev v konkretnem primeru je tako odvisna predvsem od stališča sodnika, pri čemer lahko drugačne okoliščine primera povzročijo, da podobna napaka pripelje do drugačnih rezultatov. K. R. Guzman, nav. delo, str. 553, 570, 584 in 603.

⁶⁰ M. Glover, nav. delo (2012), str. 173.

⁶¹ D. Horton in R. K. Weisbord, nav. delo, str. 25.

⁶² To je pokazala analiza primerov iz sodne prakse, ki jo je opravila Lester. Število primerov je v Avstraliji naraslo na več deset letno, kar je tudi eden od razlogov, zakaj je doktrina tako slabo zastopana v ZDA. S. Lester, nav. delo, str. 584. D. Horton, nav. delo (2018), str. 2033. Drugače meni N. M. Banta (nav. delo, str. 601), po katerem se število sporov zaradi možnosti uporabe doktrine neškodljive napake ni bistveno povečalo.

⁶³ P. T. Wendel, nav. delo, str. 343. Ker v ZDA ne poznajo pravila, po katerem stranka, ki izgubi v sodnem sporu, povrne nasprotni stranki njene stroške, obstaja tveganje porasta števila sporov glede veljavnosti nepopolne oporoke, čeprav praksa drugih držav tega ne kaže. J. H. Langbein, nav. delo (2017), str. 7–8.

⁶⁴ Langbein je analiziral avstralsko sodno prakso (Južna Avstralija, Adelaide) v obdobju od leta 1976 do 1986, Horton pa je analiziral ameriško sodno prakso (Kalifornija, okrožje Alameda) v obdobju od leta 2008 do 2010. D. Horton, nav. delo, str. 2032–2033. S. Lester, nav. delo, str. 584.

Države različno obravnavajo oporočni zapis v elektronski obliki. Nekatere države so elektronsko obliko oporoke sprejele v svoje zakonodaje in ji podelile enak položaj kot drugim pisnim oblikam oporok.⁶⁵ Na nasprotni strani je občutno številčnejša skupina držav, med katere spada tudi Slovenija, ki ne ureja elektronske oporoke, niti je v skladu s pravilom stroge skladnosti ne dovoljuje. Vmes, med dvema skrajnima točkama, pa so države, ki elektronske oblike oporoke (še) ne urejajo, so se pa že srečale z njo v praksi in so v posameznih primerih uporabile doktrino neškodljive napake ali doktrino znatne skladnosti ter tako utemeljile veljavnost oporočnih razpolaganj.⁶⁶

V zadevi *Estate of Horton*⁶⁷ je sodišče v ameriški zvezni državi Michigan obravnavalo elektronski zapis na mobilnem telefonu, ki je bil naslovljen kot »oporočka«. Avtor tega zapisa je storil samomor, zraven pa je pustil na listku napisano sporočilo, da je svoje poslednje besede napisal in shranil v mobilni aplikaciji *Evernote*. Na mobilnem telefonu shranjena oporočka je bila v celoti natipkana, na mestu podpisa je bilo le natipkano oporočiteljevo ime in priimek. Prvostopenjsko sodišče v Michiganu je oporoko spoznalo za veljavno. Pokojnikova mati, ki je bila izključena iz oporoke, je oporekala taki odločitvi sodišča, saj po njenih trditvah oporočka ni izpolnjevala pogojev za lastnoročno oporoko, pa tudi ne pogojev za pisno oporoko pred pričami. Pritožbeno sodišče je potrdilo odločitev nižjega sodišča, ki je s pomočjo določb o neškodljivi napaki oporoko ohranilo v veljavi.⁶⁸ Sodišče se ni izrecno opredelilo, ali se elektronska oblika lahko šteje za pisno obliko, kar je edini pogoj za veljavnost oporoke, ampak je brez posebne obrazložitve presodilo, da je pogoj pisne oblike glede na konkretni način obstoja zapisa izpolnjen.⁶⁹ Poleg tega je ugotovilo, da je oporočiteljev

⁶⁵ N. M. Banta, nav. delo, str. 579. Pojavnost elektronske oporoke v ameriških pravnih redih je predvsem posledica močnega lobističnega vpliva družb, ki oglašujejo svoje spletne storitve pri sestavi in hrambi elektronskega zapisa. B. J. Crawford, nav. delo, str. 755. Elektronsko oporoko imajo uzakonjeno in jo dovoljujejo Arizona, Florida, Illinois, Indiana, Kolorado, Maryland, Nevada, Severna Dakota, Utah in Washington. R. F. Storrow, nav. delo, str. 829.

⁶⁶ Največ primerov izvira iz Avstralije, sledijo ji Združene države Amerike in Kanada, s posameznimi primeri pa so se srečali tudi v Južnoafriški republiki, Franciji, na Novi Zelandiji in Švedskem. A. Hirsch, nav. delo (2020), str. 851 in 855–587.

⁶⁷ *Estate of Horton* 925 N.W.2d 207 (Mich. Ct. App. 2018) z dne 17. julija 2018.

⁶⁸ A. Hirsch, nav. delo (2020), str. 854. Sodišče je obravnavalo predvsem dve vprašanji: obstoj oporočiteljevega namena in dokončnost oziroma finalnosti zapisa (da ni šlo za osnutek), <<https://harvardlawreview.org/2019/05/in-re-estate-of-horton>> (23. 3. 2021), str. 2084.

⁶⁹ Tak zaključek sodišča je nekoliko nenavaden in očitno kaže, da se sodišče ni želelo opredeliti do umestitve elektronske oblike oporoke med pisne zapise, ampak je z argumentacije preskočilo na zaključni sklep, v katerem je povedalo le, da je pisni obliki zadoščeno. Kako naj bi elektronska oblika to izpolnjevala, ni podrobneje pojasnjeno. P. Hall, nav. delo, str. 351.

namen nedvoumno izkazan in je zadoščeno dokaznemu standardu jasnega in prepričljivega dokaza, ki mora biti izkazan v primeru neškodljive napake. To je razvidno iz vsebine oporočnega zapisa, saj je v njem razpolagal s svojim premoženjem, pojasnil razloge za samomor, podal svoje razumevanje življenja po smrti in napisal želje glede svojega pogreba. Prav tako je oporoka sledila njegovemu odnosu z materjo, za katero ni želel, da ji po njegovi smrti pripade karkoli iz njegovega premoženja. Pomembno pa je bilo tudi sosledje dogodkov: potem ko je napisal poslovilna pisma in oporoko, je mobilni telefon in list z navodili pustil v sobi ter se ubil. Ker je bilo zadoščeno zahtevanemu dokaznemu standardu in ni bilo dvoma v oporočiteljevo pravo voljo, odsotnost oporočiteljevega podpisa in prič ni vplivala na neveljavnosti oporoke.⁷⁰

Izrazit interes po ohranitvi oporoke in s tem povezano precej neobičajno ravnanje sodišča je razvidno iz zadeve *Estate of Javier Castro*.⁷¹ Oporočitelj je iz verskega prepričanja zavrnil zdravljenje, zato je zaradi nemožnosti ozdravitve sestavil oporoko. Ker v bolnišnici nihče od takrat prisotnih bratov ni imel papirja, je eden od njih po nareku oporočitelja zapisal oporoko na tablico s pomočjo digitalnega pisala. Pozneje so se pod oporoko z digitalnim pisalom na tablico podpisali oporočitelj in priče. Ko je mesec dni pozneje oporočitelj umrl, je njegova družina sodišču predložila zapis na tablici kot Javierjevo oporoko. Sodišče v Ohio je presojalo, ali se elektronski zapis oporoke lahko umesti pod pisno oporoko, sestavljeno pred pričami, kot to ureja nacionalni predpis. Ugotovilo je, da je oporoka kljub elektronski obliki izpolnjevala vsa predpisana merila glede pisne oblike,⁷² prič in podpisov. Zadržke je imelo le pri končni argumentaciji, ko bi morale elektronski zapis subsumirati pod določbe, ki urejajo pisno oporoko pred pričami. Ker je prej že ugotovilo, da oporoka za potrebe dednega prava pomeni dokument, ki je v pisni obliki, podpisu oporočitelja in sodelovanju prič pa ni bilo mogoče oporekati, se je sklicevalo na ugotovitev, da oporoki manjka še posebna izjava prič (angl. *attestation clause*), ki pa sicer nikoli niti ni bila pogoj za veljavnost pisne oporoke. Ker oporoka po tej razlagi ni imela vseh potrebnih sestavin, je bila nepopolna, zato je sodišče lahko poseglo po določbah o neškodljivi napaki. Nacionalni predpis v Ohio pri uporabi doktrine neškodljive napake določa, da je oporoka lahko veljavna, če obstaja jasen in prepričljiv dokaz, da dokument izvira od oporočitelja, da ga je oporočitelj lastnoročno podpisal z namenom, da učinkuje kot oporoka in da je vse to izvršil

⁷⁰ B. J. Crawford, nav. delo, str. 750; <<https://harvardlawreview.org/2019/05/in-re-estate-of-horton>> (23. 3. 2021), str. 2084–2085.

⁷¹ *Estate of Javier Castro* No. 2013ES00140 (Ohio C.P., Prob. Div., Lorain County) z dne 19. junija 2013.

⁷² Dednopravni predpisi niso vsebovali posebne opredelitve pisne oblike, prav tako tudi niso določali vrste medija, ki se lahko uporabi kot sredstvo zapisa. Zato je sodišče odločilo, da oporoka za potrebe dednega prava pomeni dokument, ki je v pisni obliki.

v navzočnosti dveh ali več prič. Pogoji za uporabo pravila neškodljive napake so bili izpolnjeni, zato je sodišče odločilo, da se lahko opravi spregled manjšajočih izjav prič in je oporoka veljavna.⁷³ Med dediči ni bilo spora, zato nihče ni ugovarjal tako izpeljani odločitvi sodišča, vendar slednja odpira številne dvome in vprašanje je, ali bi se višje instance strinjale s tako argumentacijo.

V zadevi *Yu*⁷⁴ je Karter Yu, preden je storil samomor, na svojem mobilnem telefonu oblikoval niz dokumentov, med katerimi se je eden začel z besedami »To je moja oporoka«.⁷⁵ V zapis je vključil nekatere osebne podatke, kot so številka voznškega dovoljenja, poudaril, da tega ne počne pod prisilo ali pod kakšnim drugim vplivom, ter navedel datum, po katerem dokumentov ni več spreminjal. Na koncu besedila je natipkal tudi svoje ime in priimek, naslov in datum. Nacionalni predpisi v Queenslandu v Avstraliji zahtevajo dosledno upoštevanje obličnostnih zahtev, vendar pa imajo sodišča pristojnost, da lahko štejejo zapis za skladnega s predpisi, če je iz dokumenta razvidna oporočiteljeva volja. Sodišče je v zapuščinskem postopku preučilo, ali so izpolnjeni trije pogoji za odstop od obličnostnih pravil:⁷⁶ ali gre za dokument, ali je iz njega razvidno, kako je oporočitelj želel razdeliti premoženje, in ali je oporočitelj za dokument želel, da se šteje za njegovo oporoko. Ugotovilo je, da so izpolnjeni vsi trije pogoji in v dokaj kratki obrazložitvi odločilo, da je oporočiteljev namen jasn in iz zapisanega nedvoumno izhaja oporočitelja volja po njegovem učinkovanju. Poleg tega *Acts Interpretation Act 1954*⁷⁷ dokument opredeljuje kot vsako pisanje, tako na papir oziroma drug material kot tudi tisto, ki je v elektronski obliki. Sodišče sicer ni izrecno omenilo doktrine znatne skladnosti, vendar je opiranje nanjo razvidno iz sodne argumentacije, ki temelji na oporočiteljevi volji in zahtevi po izpolnjevanju treh pogojev. Na podlagi predstavljenih argumentov je sodišče odločilo, da se oporoka, sestavljena na iPhoneu, šteje za veljavno.⁷⁸

Po enakem tristopenjskem testu kot v zgoraj opisanem primeru je ravnalo avstralsko sodišče v Queenslandu v zadevi *Nichol*.⁷⁹ Oporočitelj je dan pred smr-

⁷³ P. Hall, nav. delo, str. 346–350; Hirsch, nav. delo (2020), str. 853; in N. M. Banta, nav. delo, str. 580–581.

⁷⁴ *Yu* [2013] QSC 322 z dne 6. novembra 2013.

⁷⁵ V izvirniku: »*This is the last Will and Testament...*«

⁷⁶ Prvi je navedene tri pogoje oblikoval sodnik Powell leta 2011 v zadevi *Hatsatouris v Hatsatouris* (sodba prizivnega sodišča v New South Walesu [2001] NSWCA 408 AT [56] z dne 30. novembra 2001). Citirana zadeva spada v okvir sodne prakse, ki pozna doktrino neškodljive napake, vendar pa se po opisanih merilih ravna tako sodišča, ki poznajo doktrino neškodljive napake, kot tudi sodišča, ki zastopajo doktrino znatne skladnosti.

⁷⁷ <<https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-1954-003#sch.1>> (24. 10. 2022).

⁷⁸ B. J. Crawford, nav. delo, str. 750–752; in V. Rangan, nav. delo, str. 1805.

⁷⁹ *Nichol; Nichol v Nichol & Anor* [2017] QSC 220 z dne 9. oktobra 2017.

tjo na svojem mobilnem telefonu sestavil sporočilo, v katerem je zapisal, da vse svoje premoženje zapušča bratu in nečaku. Zapisa ni poslal nikomur, ampak je ostal shranjen med osnutki sporočil. Zapustnikova žena, ki je bila iz oporoke izpuščena, je oporekala predlogu, da bi se sporočilo štelo za oporoko. Neformalnost besedila je sicer vzbujala dvom v obstoj oporočiteljeve volje, vendar pa je presoja vseh okoliščin pokazala, da je zapustnik točno vedel, kaj želi doseči. Sodišče je zavzelo stališče, da se zapis lahko šteje za dokument, iz katerega je razviden oporočiteljev namen, saj je bil naslovljen kot »oporoka«, v zapisu je oporočitelj razpolagal s premoženjem in celo zapisal PIN-številko bančne kartice ter povedal, kako naj ga pokopljejo. Dokument je sestavil le en dan pred samomorom, mobilni telefon pa je imel v trenutku smrti pri sebi, zato so bile možnosti, da bi dokument sestavil kdo drug, minimalne. Vse podrobnosti glede vsebine kažejo, da je oporočitelj dokument štel za končni zapis in ni šlo samo za osnutek ali trenuten izliv čustev. Oporočiteljeva volja je bila jasno in nedvoumno izkazana, zaradi česar je sodišče odločilo, da je oporočitelj sporočilo, čeprav ga ni nikomur poslal, štel za končno obliko oporoke in je želel, da se v skladu z njo razdeli njegovo premoženje.⁸⁰

5. SKLEP

Slovenski pravni red se pri ugotavljanju veljavnosti oporok drži načela stroge skladnosti in vsako odstopanje od pravil sankcionira z njeno neveljavnostjo. Manevrskega prostora na tem področju glede na naš pravni sistem nima niti slovenska sodna praksa, zato ne more dovoljevati odstopanja od zakonskih pravil. Neveljavnost posledično doleti vse oporoke, ki bi jih sicer lahko uvrstili pod eno od predpisanih oblik, vendar pa oporočitelji niso dosledno upoštevali vseh obličnostnih zahtev. Enako velja za elektronsko obliko oporoke, ki je slovenski pravni red ne pozna niti je ne dovoljuje.

Predstavljeni doktrini bi lahko ob njuni vključitvi v slovenski pravni red tudi pri nas nudili potencialno rešitev pri obravnavi oporok, ki niso pravilno sestavljene. Zakonska izjema in s tem odmik od stroge skladnosti bi bil inovativen pristop k dopuščanju odstopanj od obličnostnih zahtev in precejšnja sprememba glede na dosedanje ureditev. Pri tem bi bilo treba spremeniti sedanji 62. člen ZD, ki določa, da je veljavna le oporoka, ki je napravljena v obliki in ob pogojih, ki jih določa ZD. Z uzakonitvijo ene od doktrin in s tem ohlapnejšim presojanjem veljavnosti oporoke bi dosegli, da bi se večkrat spoštovala prava volja oporočitelja. Menim, da je kljub temu treba postaviti meje, do kod sega pristojnost spregleda obličnostnih napak. Menim, da sta doktrini uporabni predvsem v primerih, ko gre za manjša odstopanja. Zasnovani sta za izjemne

⁸⁰ B. J. Crawford, nav. delo, str. 752–755.

primere, in sicer z namenom, da v primeru jasne oporočiteljeve volje rešujeta predvsem posamezna, manjša odstopanja od obličnostnih zahtev ter tako pripomoreta k temu, da sodna odločba kar najbolj upošteva dejansko stanje. V primeru elektronske oporoke pa menim, da je odstop od obstoječih obličnostnih pravil tako velik, da bi bilo bolj smiselno razmišljati o ureditvi elektronske oporoke kot posebne oblike oporoke. V tem primeru bi elektronsko oporoko uredila kot eno od veljavnih oblik oporok, napake, ki bi jih oporočitelj storil pri njeni sestavi, pa bi lahko sanirali z uporabo ene od omenjenih doktrin.

Literatura

- Natalie M. Banta: *Electronic Wills and Digital Assets: Reassessing Formality in the Digital Age*, v: *Baylor Law Review*, 71 (2019) 3, str. 547–603.
- Bridget J. Crawford: *Blockchain Wills*, v: *Indiana Law Journal*, 95 (2020) 3, str. 735–788.
- Samuel Flaks: *Excusing Harmless Error in Will Execution: The Israeli Experience*, v: *Estate Planning & Community Property Law Journal*, 3 (2010) 1, str. 27–54.
- Susan N. Gary: *When Is an Execution Error Harmless: Electronic Wills Raise New Harmless Error Issues*, v: *Probate and Property*, 33 (2019) 6, str. 41–47.
- Mark Glover: *Rethinking the Testamentary Capacity of Minors*, v: *Missouri Law Review*, 79 (2014) 1, str. 69–118.
- Mark Glover: *The Therapeutic Function of Testamentary Formality*, v: *Kansas Law Review*, 61 (2012), str. 139–177.
- Alexis A. Golling-Sledge: *Testamentary Freedom vs. the Natural Right to Inherit: The Misuse of No-Contest Clauses as Disinheritance Devices*, v: *Washington University Jurisprudence Review*, 12 (2019) 1, str. 143–168.
- Joseph Karl Grant: *Shattering and Moving Beyond the Gutenberg Paradigm: The Dawn of the Electronic Will*, v: *University of Michigan Journal of Law Reform*, 42 (2008) 1, str. 105–139.
- Katheleen R. Guzman: *Where strict meets substantial: Oklahoma standards for the execution of a will*, v: *Oklahoma Law Review*, 66 (2014) 3, str. 543–614.
- Paige Hall: *Welcoming E-Wills into the Mainstream: The Digital Communication of Testamentary Intent*, v: *Nevada Law Journal*, 20 (2019) 1, str. 339–372.
- Adam J. Hirsch: *Technology Adrift: In Search of a Role for Electronic Wills*, v: *Boston College Law Review*, 61 (2020) 3, str. 827–904.
- Adam J. Hirsch: *Inheritance and Inconsistency*, v: *Ohio State Law Journal*, 57 (1996) 4, str. 1057–1162.

- David Horton: Wills Law on the Ground, v: *UCLA Law Review*, 62 (2015), str. 1094–1155.
- David Horton: Partial Harmless Error for Wills: Evidence from California, v: *Iowa Law Review*, 103 (2018) 5, str. 2027–2068.
- David Horton: Wills Without Signatures, v: *Boston University Law Review*, 99 (2019) 4, str. 1623–1686.
- David Horton in Reid Kress Weisbord: COVID-19 and Formal Wills, v: *Stanford Law Review Online*, 73 (2020), str. 18–27.
- Dubravka Klasiček: 21st Century Wills, v: *Pravni vjesnik*, 35 (2019) 2, str. 29–48.
- John H. Langbein: Absorbing South Australia's Wills Act Dispensing Power in the United States: Emulation, Resistance, Expansion, v: *Adelaide Law Review*, 38 (2017) 1, str. 1–12.
- John H. Langbein: Excusing Harmless Errors in the Execution of Wills: A Report on Australia's Tranquil, v: *Columbia Law Review*, 87 (1987) 1, str. 1–54.
- John H. Langbein: Substantial Compliance with the Wills Act, v: *Harvard Law Review Association*, 88 (1975) 3, str. 489–531.
- Stephanie Lester: Admitting Defective Wills to Probate, Twenty Years Later: New Evidence for the Adoption of the Harmless Error Rule, v: *Real Property, Probate and Trust Journal*, 42 (2007) 3, str. 577–610.
- Vinitra Rangan: What is an "Electronic Will"?, v: *Harvard Law Review*, 131 (2018) 6, str. 1790–1811.
- Robert H. Sitkoff in Jesse Dukeminier: *Wills, Trust and Estates*, 10th Edition. Wolters Kluwer, New York, 2017.
- Richard F. Storrow: Legacies of a Pandemic: Remote Attestation and Electronic Wills, v: *Mitchell Hamline Law Review*, 48 (2022) 4, str. 826–862.
- Cheryl Tilse in drugi: *Making and Changing Wills: Prevalence, Predictors, and Triggers*, <journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2158244016631021> (13. 6. 2017).
- Mariusz Załucki: A few Remarks about the Future of Provisions on Making a Will Contrary to the Testamentary Formalities Law, v: *Cadernos de Direito Actual*, 13 (2020), str. 20–31.
- Karel Zupančič in Viktorija Žnidaršič Skubic: *Dedno pravo, tretja, spremenjena in dopolnjena izdaja*. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2009.
- Reid Kress Weisbord: Wills for everyone: Helping Individuals Opt out of intestacy, v: *Boston College Law Review*, 53 (2012) 1, str. 877–982.
- Peter T. Wendel: Wills Act Compliance and the Harmless Error Approach: Flawed Narrative Equals Flawed Analysis?, v: *Oregon Law Review*, 95 (2017) 2, str. 337–396.